

SHEVA VA ADABIY TIL MUNOSABATI: MILLIY TIL TARAQQIYOTINING IKKI QANOTI

Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani

14-maktab ona tili va adabiyot fani

o'qituvchisi Imomnazarova Madina

O'roqova Nozima

6-sinf o'quvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20339237>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2026

Accepted: 21st May 2026

Published: 22nd May 2026

KEYWORDS

Lisoniy meros, sheva tarovati, adabiy me'yor, milliy o'zlik, so'z san'ati, til jozibasi, sheva va adabiyot.

ABSTRACT

Ushbu maqola o'zbek tilining ummondek keng qirg'oqlarini — jozibador shevalar va muhtasham adabiy til munosabatlarini qalamga oladi. Muallif har ikki lisoniy shaklning millat ma'naviyatidagi o'rni, ularning o'zaro boyitish tamoyillari va ijtimoiy muloqotdagi ahamiyatini tahliliy mushohada etadi.

Olamni so'z bilan bezagan inson borki, o'z ona tilining tuganmas xazinasidan bahramand bo'ladi. O'zbek tili-asrlar silsilasida sayqallangan, Navoiy bobomizning nazmi bilan jahonga bo'y ko'rsatgan zullisonayn va qudratli tildir. Bu tilning tomirlarida ona sutidek pokiza shevalar oqib tursa, uning qomati adabiy tilning mustahkam qoidalari bilan tiklangan. Bugungi kunda sheva va adabiy til o'rtasidagi muvozanatni anglash, ularning qaysi biri "afzal" degan savolga javob izlash-nafaqat tilshunoslikning, balki milliy g'ururimizning ham muhim tarkibiy qismidir. Zero, sheva tilning jonli nafasi bo'lsa, adabiy til uning silliqlangan javohiridir. O'zbek xalqining turli hududlarda yashashi natijasida tilning ko'plab shevalari yuzaga kelgan. Har bir sheva xalqning yashash tarzi, tarixiy taraqqiyoti, urf-odati va madaniy dunyoqarashini o'zida aks ettiradi. Shu sababli shevalar tilning tabiiy va jonli qatlamini tashkil etadi. Adabiy til esa umumxalq muloqotini ta'minlovchi, me'yorlashtirilgan va sayqallangan til shakli sifatida maydonga chiqadi. Tilshunoslikda sheva va adabiy til munosabati doimo dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan. Chunki sheva xalq tilining hayotiy manbai bo'lsa, adabiy til millatning yagona madaniy va ijtimoiy aloqa vositasidir. Akademik G'. Abdurahmonov ta'kidlaganidek, adabiy til xalq tilining eng sayqallangan va me'yorlashtirilgan shaklidir.¹ Demak, sheva va adabiy til bir-birini inkor etuvchi emas, balki o'zaro boyituvchi hodisalardir.

Bugungi globallashuv jarayonida milliy tilning sofligini saqlash, shevalarning boy imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganish va adabiy til me'yorlarini mustahkamlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, sheva va adabiy tilning o'zaro munosabatini tahlil qilish til taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Sheva-tilning sarchashmasi va samimiyati. Shevalar-tilimizning sershox va serbarg daraxtiga o'xshaydi. Ularning har biri o'ziga xos rang, tayer va ohangga ega. Har bir mintaqa lahjasi xalqimizning o'tmishi, turmush tarzi va dunyoqarashini o'zida mujassam etadi. Oilaviy davralarda, qishloq kunchiqarlarida yangragan sheva insonga o'zgacha yaqinlik va iliqlik baxsh etadi. Shevalar

¹ Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent, 1996. – 12-bet.

xalq tilining eng qadimiy va tabiiy qatlamidir. Ular uzoq tarixiy taraqqiyot davomida shakllangan bo'lib, ma'lum hudud aholisining talaffuzi, lug'aviy boyligi va grammatik xususiyatlarini aks ettiradi. O'zbek tilida qarluq, qipchoq va o'g'uz lahjalari asosida shakllangan ko'plab shevalar mavjud.² Har bir sheva o'zining betakror jozibasi va ifoda imkoniyatiga ega. Masalan, Farg'ona shevalaridagi mayin ohangdorlik, Xorazm lahjasidagi qadimiy so'zlar yoki Qashqadaryo-Surxondaryo hududidagi talaffuz xususiyatlari xalqning tarixiy taraqqiyotidan dalolat beradi.

Shu jihatdan shevalar milliy madaniyatning lisoniy xazinasi sifatida qadrlanadi. Tilshunos Sh. Rahmatullayev shevalarni "til tarixining tirik yodgorligi" deb baholaydi.³ Chunki ko'plab qadimiy so'z va iboralar aynan shevalarda saqlanib qolgan. Adabiy tilga keyinchalik kirib kelgan ayrim so'zlar ham xalq shevalaridan olingan. Masalan, kundalik nutqda qo'llanadigan ko'plab obrazli iboralar, maqollar va xalqona ifodalar shevalar orqali tilimizga singgan. Shevalarning yana bir muhim jihati-ularning samimiyat va tabiiylikni ifodalashidir. Oddiy xalq muloqotida sheva insoniy yaqinlik va ruhiy iliqlikni ta'minlaydi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda qahramon xarakterini ochishda sheva unsurlaridan keng foydalaniladi. Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Tog'ay Murod kabi adiblar asarlarida xalqona shevalardan mahorat bilan foydalanganlar. Biroq shevalarning haddan tashqari ustun qo'llanishi umumxalq tushunuvchanligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli til madaniyatida sheva va adabiy til me'yorlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhimdir.

Adabiy til millatning umumiy aloqa vositasi sifatida xizmat qiluvchi me'yorlashtirilgan til shaklidir. U muayyan grammatik, fonetik va uslubiy qoidalarga asoslanadi. Adabiy tilning shakllanishida yozma adabiyot, matbuot, ilm-fan va ta'lim tizimi muhim rol o'ynaydi. O'zbek adabiy tilining taraqqiyotida buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ning xizmatlari beqiyosdir. Navoiy turkiy tilning badiiy va ilmiy imkoniyatlarini namoyon etib, uning nufuzini yuksaltirgan. Keyingi davrlarda jadid ma'rifatchilari ham adabiy til taraqqiyotiga katta hissa qo'shganlar. Adabiy tilimizdagi ko'plab ifodali iboralar va betakror so'zlar aynan xalq shevalari qa'ridan saralab olingan. Adabiy til-milliy birdamlik timsoli. Adabiy til-daqiq o'lchovlar, imlo me'yorlari va talaffuz madaniyati bilan sayqallangan "umummillat tili"dir. Uning ustunligi shundaki: birlashtiruvchi qudrat. U Turon zaminining har bir go'shasidagi o'zbekni bitta tushuncha ostida birlashtiradi. Fan va madaniyat asosi: ilmiy kashfiyotlar, badiiy durdonalar va rasmiy muloqot aynan adabiy tilda voqe bo'ladi. Ma'naviy yetuklik: Adabiy tilda so'zlashish-kishining nutqiy madaniyati va savodxonlik darajasining yuksak ko'rsatkichidir.

Adabiy tilning asosiy vazifasi-millat vakillarini yagona til me'yorlari asosida birlashtirishdir. Turli hududlarda yashovchi insonlar aynan adabiy til vositasida bir-birini tushunadi. Shu bois adabiy til davlat boshqaruvi, ta'lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari va rasmiy muloqotning asosiy vositasi hisoblanadi.

Professor N. Mahmudovning fikricha, adabiy til milliy tafakkurning eng oliy ko'rinishidir.⁴ Chunki unda xalqning ma'naviy qadriyatlarini, ilmiy tafakkuri va madaniy saviyasi mujassam bo'ladi. Adabiy tilda ravon va savodli so'zlashish insonning nutqiy madaniyati va intellektual salohiyatini namoyon qiladi.

Adabiy tilning yana bir muhim jihati-uning barqarorligi va me'yoriyligi. Bu xususiyat tilning umumxalq uchun tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, adabiy til doimiy ravishda xalq tilidan oziqlanib boradi. Demak, sheva va adabiy til bir-biridan ajralgan emas, balki

² Nurmonov A. Lingvistik nazariya asoslari. – Toshkent: Fan, 2008. – 84-bet.

³ Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – 7-bet.

⁴ Mahmudov N. Til tilsimi. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2011. – 25-bet.

yagona til tizimining o'zaro bog'liq ikki ko'rinishidir. Til taraqqiyoti jarayonida sheva va adabiy til o'zaro boyituvchi hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shevalar adabiy tilning lug'aviy qatlamini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi. Adabiy til esa shevalarni umumxalq me'yorlari asosida tartibga soladi. Masalan, xalq og'zaki ijodi namunalaridagi ko'plab so'z va iboralar keyinchalik adabiy til tarkibiga kirgan. Ayniqsa, badiiy adabiyot sheva unsurlarini adabiy tilga olib kirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Yozuvchilar qahramon nutqini tabiiy ifodalash maqsadida shevalardan foydalanadilar. Bu esa asarning milliy ruhini kuchaytiradi. Bugungi axborotlashuv davrida ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali adabiy tilning mavqei yanada ortmoqda. Biroq bu jarayonda shevalarning yo'qolib ketish xavfi ham mavjud. Shu sababli shevalarni ilmiy jihatdan o'rganish, ularning lug'atlarini yaratish va madaniy meros sifatida asrash muhim vazifalardan biridir. Tilning taraqqiyoti aynan mana shu ikki qatlamning uyg'unligida namoyon bo'ladi.

Xulosa "Qaysi biri afzal?" degan chorrahada turganimizda, shuni anglashimiz joizki, shevasiz adabiy til "quruq", adabiy tilsiz sheva esa "tarqoq" bo'lib qoladi. Biz shevalarning jozibasidan bahra olgan holda, adabiy tilning muqaddas me'yorlarini ko'z qorachig'idek asrashimiz shart. Zero, tilning borlig'i uning har bir shevasida yashasa, uning buyukligi adabiy tilning qudratida namoyon bo'ladi. Shevalar xalqning tarixiy xotirasi, milliy ruhiyati va lisoniy boyligini saqlab qoluvchi manba bo'lsa, adabiy til milliy birlik, ma'naviy taraqqiyot va madaniy muloqotning asosiy vositasidir.

Bugungi kunda o'zbek tilining xalqaro nufuzi ortib borayotgan bir paytda uning barcha qatlamlarini chuqur o'rganish va avlodlarga yetkazish har bir ziyolining muqaddas burchidir. Zero, til — millatning qalbi, shevalar esa ana shu qalbning samimiy ohangidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: "Universitet", 2000.
2. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent, 1996. Mahmudov N. "Til tilsimi". – Toshkent: "G'afur G'ulom", 2011.
3. Mahmudov N. Til tilsimi. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2011.
4. Nurmonov A. Lingvistik nazariya asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent, 2010.
6. Hojiyev A. O'zbek tili dialektologiyasi. – Toshkent: Fan, 1978.